

műhely

Egy ember két élete

DERÉKY PÁLLAL BESZÉLGET SZIRÁK PÉTER

Ön gyermekkorát az ötvenes évek Magyarorszáján töltötte. Hogyan gondol vissza erre az időszakra, milyen családi emlékeket őriz?

A legtöbb ember szépnek látja a gyermekkorát, még akkor is, ha olyan időben élte meg, amelyben rá és igen sok kortársára számtalan súlyos megpróbáltatás várt. A 20. század földrészünk történetének minden bizonnyal legsötétebb százada. Gyalázatos volt az elmúlt száz év, két világháborújával, eszelős ideológiáival, megtervezett népirtásaival, mérhetetlenül sok egyéb büntetével. Még soha, egyetlen században sem sikerült annyi embert megölni, annyi embernek szenvedést okozni a Földön, mint nekünk, akik ebben a században élünk. Ha megérték egyáltalán a felnőttkort, csaknem minden nemzedék tagjai elgondolkodhattak azon, hogy állítólag szép gyermekkorukban mikortól kezdve váltak rosszra, tűrhetetlené, embertelenné a körülmények, hol az a pont, amelytől kezdve már nem lehet mérlegelni, hanem ki kell mondani: rossz volt. Én ezt a pontot nem értem el, sem akkor, sem visszatekintve, noha gyermekkoromat csakugyan mostoha körülmények között töltöttem. Családunkat és egész rokoni, valamint ismeretségi körünket korabeli kifejezéssel osztályidegen származásunk miatt forgattak ki mindenükből és tettek földönfutóvá, tekintet nélkül arra, hogy hétezer holdat vagy hét szilvafát vettek el. Apai ágon ez utóbbi történt, anyai ágon semmit sem tudtak elvenni, mert nem volt mit. Anyám a Zichy-család művész-ágából származik, amelyből nagyapja, Zichy Géza, Liszt Ferenc tanítványa, a félkarú zongoraművész, zeneszerző, az Operaház intendánsa. Apja, Zichy Géza Lipót a két világháború közötti magyar filmgyártás idealistái közé tartozott. Cége, a „Művelődés Film”, nevében hordozta bukásának okát. Olyan filmeket készítettek, mint például a *Néma kolostor*, amely Eötvös József *A karthausi* című regénye alapján készült. Iskolámban, a budapesti Apáczai Csere János Általános Iskolában és Gimnáziumban minden lehető és lehetetlen alkalommal az orrom alá dörgölték a zicsit, általában szerencsétlen Zichy Ödön személyében, akit a szabadságharcban Görgey hadbírósa kótél általi halálra ítélt. „Hehehe, Zicsiödönt felakasztották!” kedélyeskedett nemegyszer, padomra tenyerelve a történelemtanár. Én tudtam persze, amit ő nem, hogy majd minden nagy családban mindkét oldalon résztvevő, a mienkből például Zichy Lipót ezredest, aki történetesen Görgey seregében harcolt, évekre internálták. De nem is ez volt a lényeg, hanem a kegyetlenkedés, a megalázás szándéka, hogy nekem kellett beszámolót tartanom a jobbágyok megbotozásáról, és általában minden szem rámmeredt, amikor a *királyokbercegekrőfők* eszeveszett orgiázására tereledött a szó.

Mindeközben szegényebbek voltunk, mint bármelyik osztálytársam családja. Mindenkinek volt rendes iskolatáskája, csak nekem nem, nagy-nagynéném, Bissingen-Nippenburg Erzsébet, Elsa néni fiataalkori toalettkefferjával kellett iskolába járnom egy darabig. Mi tagadás, szégyelltem. De nem voltam áldozat-típus, hamarosan kiverekedtem magam a pária-sorból, legkésőbb akkor, amikor a jótanulók *Szputnyik* című faliújságjára *Telsztár* nevű ellen-faliújságunkkal ráhúztunk egy nagyot. Mondanom sem kell, hogy ezt az ellenforradalmi terméket azonnal elkobozták, de végre abbamaradt a zicsizés. Gyermekkori fejlődésem alapjában véve ilyen irányú volt: kezdetben jobb híján azonosultam az agresszorral, ám amint lehetett, ellentámadásba mentem át. Öten laktunk egy húsz négyzetméteres szobában: anyám, két öcsém, jómagam és a már említett Elsa néni — apám 1956 nyarán, ötven éves korában, váratlanul meghalt. Egyszer az iskolából jövet, mintegy tíz éves lehettem, zord arccal megjósoltam Elsa néninek és látogatójának, Bissingen Lili néninek: ki fogom irtani magukat. Lili néni nem hitt a fülének, és a biztonság kedvéért megkérdezte németül is: Was sagt er? Elsa néni: Er möchte uns ausrotten! Egy év múlva viszont teljes meggyőződéssel utasítottam el az úttörő-mozgalmat — arra már nem emlékszem, hogy kényszerítettek-e egyáltalán a belépésre —, és úttörés helyett ministrálni jártam a közeli Egyetemi templomba.

Furcsa kettősségben éltem, éltünk. Apám falujában, a tokaj-hegyaljai Mád községben a szőlősgazdák fiatalúrnak szólítottak, az elismerés, a nagybecsülés hangján szólottak nagyapámról, a kúriai bíróról, apámról, dr. Deréky István segédmunkásról, valamint az első világháborúban elesett nagybátyámról és nővéreikről. Az iskolában meg azt kellett megtudnom, hogy az amerikai *impirilisták* mellett én vagyok minden bajnak az oka, az arisztokrácia csupa degenerált hülyéből, csupa Arisztid és Taszilóból áll, tiszta szerencse, hogy sikerült kiirtani bennünket. Ugyanakkor Dessewffy Arisztid és Pongrácz Tasziló bácsi, akik gyakran fordultak meg nálunk, egyáltalán nem voltak hülyék, éppen ellenkezőleg, velük összehasonlítva minden tekintetben tisztelt tanáraink húzták a rövidebbet. 1956 ősze apám halála miatt mély gyászban érte a családot. Ennek ellenére feltűztük a kokárdát és testületileg kivonultunk. A Reáltanoda utca 17-ben laktunk, az Astoria háta mögött, a szovjet támadást az óvóhelyen vészeltük át, rengett a ház a gránátok közeli becsapódásától, mindenki imádkozott, a gyerekek bőgték. Novemberben az egész lakásunk nyüzsgött az emberektől, ismerőseink százával menekültek, és minket is hívtak, de anyám az otthonmaradás mellett döntött. Nem sokkal ezután agyhártyagyulladását kapott, hosszú hónapokig volt kórházban, s évekig feküdt ágyhoz kötött: lényegében árván maradtunk. Rokonok, szomszédok neveltek, illetve a srácok a Károlyi kertben, ahová minden délután lejártunk focizni. Nekünk is volt egy Krisztus nevű emberünk, akár az *Egy leműr emlékiratai* elbeszélőjének, azzal a nagy különbséggel, hogy nem mi vertük meg őt — szeneslegény volt —, hanem ő tángált el minket. Proligyerekek lettünk. Mindamellett arisztokrata hölgyek jártak fel hozzánk jótékonyaságból ruhát mosni, foltozni. Különösen Huszár Livia nénit kedveltem, aki úgy javította meg a szakadt zoknit, felfeslett pulóvert, hogy más színnel varrt, kicsi figurákat hímzett a szakadásra. Őt kértem meg egy intim pillanatban arra, hogy mondaná el igazán: hogyan is volt az a botozással. Szóval mi, gyerekek, lényegében ellenséges világban éltünk, ugyanakkor álomvilágban is: a

sok idős rokon és ismerős jóvoltából a legapróbb részletekbe menően megismertük annak a letűnt kornak, a 19. század végétől 1945-ig terjedő időszaknak udvari és udvarházi mindennapjait, amely ennek a társaságnak az igazi életét, de legalábbis életének a szebbik felét jelentette. Meg kell mondanom, hogy a magam számára hasonló életet sem akkor, sem később nem tudtam elképzelni és nosztalgiaát sem éreztem iránta. 1963-ban fejeztem be az általános iskolát, és a kecskeméti Piarista Gimnáziumban kezdtem meg a következő iskolaévet. Itt végre nemcsak nagytudású, hanem emberileg is feddhetetlen tanárok tanítottak, sajnos mindössze háromnegyed évig. 1964 áprilisában kivándoroltunk Ausztriába.

A Szénaboglyában olvasható a következő részlet: „Igaz, hogy valamivel töprengőbb, kételkedőbb és mértéktartóbb vagyok, mint zaklatott ifjúságomban, de ezt nem panaszlom, inkább örülök neki. A fiatalság telve van szeszélyes indulatokkal, lecsillapíthatatlan lázakkal, amik meggondolatlan cselekedetekbe, oktalan hajszoltságba kényszerítenek bennünket. A komoly alkotó munka szempontjából ez inkább kárunkra, mintsem hasznunkra van. A fiatal kor az erjedés kora, később az érés, a kiteljesedés következik, majd marad még néhány bölcs esztendőnk, ami megbítságra és ökonómiára int bennünket.” Ennek az 1955-ből származó napló-feljegyzésnek az ekkor már közel hetvenéves szerzője, Kassák, egy meglehetősen bevett életértelmezési mintát idéz fel. Az Önétől többszörösen is eltérő távlatból. Mégis megkérdezem: érez-e valamilyen rokonságot a fenti sorokban megfogalmazott tapasztalattal, s egyáltalán van-e olyan életrajzi séma, amelyet vonatkoztathatónak tart a saját pályájára?

Kassák Lajossal, a magyar irodalom klasszikusával, ezzel az egyenes, jellemes, konok emberrel a köteles nagyrabecsülésen kívül nem fűz össze semmi. Életfilozófiája meg különösen idegen számomra. Két párhuzamosság mégis felfedezhető életrajzunkban: mind a ketten nagyon mélyről, a legteljesebb szegénységből jöttünk, és mindkettőnknek az út volt a főiskolánk. Ezek nyilván teljesen külső szempontnak tűnnek, de a dolog lényegében kevés az eltérés. A dühös fiatal ember egy adott pillanatban úgy érzi, hogy házi módszerekkel már nem tudja áttekinteni a benne és körülötte uralkodó zűrzavart, és világgá megy. Megnézni, hogy mi az isten van már itt, a francba is. Először is lelazul, mert a pénztelenség, a kiszolgáltatottság érdekes módon tökéletes szabadságként is felfogható — ha van valami, ami megtartja az embert. Semmi megalázó nincsen abban, ha időnként koldulni kell, gazsulálni egy tál ételért, vagy valami meleg vacokért. Mellékes dolgok ezek. Az a lényeg, hogy az úton rengeteget lehetett tanulni. Némi ügyességgel minden-hova bejutott az ember, templomba, múzeumba, színházba, könyvtárba, koncertre és mindezekén kívül még a legképtelenebb helyekre is, olyasmiket látott és tapasztalt, amik a turista számára elérhetetlenek. Az út mellett a gyár volt a másik alapvető tapasztalatom tizenöt és huszonöt éves korom között. Ennek a gyári munkának nem sok köze volt ahhoz a jölmismert 68-as jelszóhoz, hogy *el az íróasztaltól, ki a gyárakba*, mert a hatvannyolcas eszmék csak egyetlen tekintetben, a lakóközösségi életforma tekintetében voltak hatással rám. Azért dolgoztam a Felten & Guillaume kábelgyárban, a Zanders papírgyárban, a Siemensnél, szitanyomdában, fatelepen és számtalan más helyen, mert valamiből mégis meg kellett élni, ha alapszinten is. A bevezetőben említett kettősség itt is létezett. Anyám jóvoltából

sok német- és olaszországi kastélyban megfordultam — szerette volna, ha csiszolódom kissé —, de általában úgy, hogy a vendégeskedés ideje alatt is valamilyen közeli gyárban dolgoztam. Az Üchtritz-Amade család mariakircheni vizivára melletti konzervgyárban, az Elverfeldt család heimbachi kastélya melletti kaptárgyárban vállaltam nyári munkát. A két szféra rendkívüli távolsága mégsem eredményezett identitásproblémát, mert semmi kétségem nem volt afelől, hogy bár származásilag a kastélyosokhoz tartozom, én „földet vissza nem veszek” soha. Ez az alapállás még a nosztyfiúzást is kizárta, eszembe sem jutott, hogy ilyennel próbálkozzam. Kárpótlást, amelyet természetesen nem a saját céljaimra fordítottam, kértem és kaptam évtizedekkel később. Azért cselekedtem ezt, mert meg akartam fogni a felém nyújtott jóakarató kezét. Békét akartam, de nem is főleg magamnak, mert én személyemben nem voltam békétlen, inkább az őseim nevében és emlékére fogtam kezét, akik évszázadokig éltek és haltak Magyarországon és Magyarországeránt. Élvezetes volt az átjárás a különféle osztályok között ifjúságomban, beleértve azt az igazán nagy ugrást is, amelynek során — minden pénzem és okmányom elveszett — három napon belül a migliarino pisano-i kastély baldachinos ágya helyett a firenzei fiatalkorúak börtöne priccsén ébredtem. Na, ez is egy párhuzam, hiszen Kassákot is toloncházba zárták néhány napra a belgák.

Mit jelentett a kivándorlás és a beilleszkedés, elsősorban kulturális és nyelvi tekintetben? Hogyan megy mindez végbe, egyszeriben, maradéktalanul és végérvényesen, vagy inkább lezáratlanul történik? Sok más emigráns család gyermekével együtt Ön is több évet töltött Burg Kaszl-ban, a nevezetes bajorországi magyar gimnáziumban, az Önök által Kasztlinak nevezett várkastélyban. Hogyan látja ma ennek az iskolának egykori funkcióját, szellemét és hatását?

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* munkatársa, Georg Paul Hefty, Hefty Gyurka, cikket írt a lap február 25-i számába, *Bajba jutott a kaszli Magyar Gimnázium* címmel. Írásából kiderül, hogy a megváltozott európai helyzetre való hivatkozással sem a szövetségi, sem a bajor kulturális tárca nem hajlandó tovább támogatni ezt az 1957-ben alapított iskolát, noha csak az elbocsájtandó tanároknak folyósítandó munkanélküli segély összege nagyobb, mint az évente Kaszl számlájára átutalt 1,6-1,6 millió márka. Kifejti, hogy a hasonló bajor iskoláknál lényegesen kevesebb pénzből gazdálkodó intézmény a tíz legjobb gimnázium közé tartozik, hogy a továbbra is magyar tannyelvű iskolát számos olyan német gimnazista látogatja, akinek semmi köze nincs a magyarsághoz, hogy az iskola nemzetközi kooperációs rendszere példamutató, a tanári kar fiatal, motivált, a diákság lelkes. Ám nem egyszerű dolog megoldást találni, mert ilyen nagyságrendű anyagi terhet a magyar kulturális tárca sem vállalhat magára — írja Hefty. Sajnáltnám, ha ez a ma kiválóan működő intézmény négy évtizedes lét után megszűnne. Akkoriban, amikor én jártam oda, 1964 és 1969 között — Németországban tizenhárom osztályos az iskola — egyáltalán nem sajnáltam volna, ha feloszlátják.

A korabeli kasztlí kikapcsolódás keményebb volt minden addiginál. Albrecht bajor király kocsiján érkeztünk az iskolába — felesége Draskovich-lány volt — és a prefektus első este megilletődöttségében egy üresen álló tanári szobában szállásolt el bennünket az öcsémmel. Egy fiú hozta a vacsorát, a tálcat letette az asztalra, majd gyors, szakavatott mozdulatokkal átkutatta a szekrényt, meg az íróasztalt, és magá-

hoz vett mindent, amire szüksége volt. Bátortalan tiltakozásomra elémbé állt és furcsa magyarsággal így szólt: kuss paraszt, pofádat beverem. Mozgása Károlyi kerti volt, ismerős volt a minta. Tényleg ez is ment azután öt évig, csak más stílusban. A saját jelszava szerint „egyetlen szabad magyar iskola” valójában nem iskola volt akkoriban, hanem javító-nevelő intézet. Ebben az időben a tanári kar zömmel képesítés nélküli emberekből állt, átképzett csendőrökből meg katonatisztekéből, de nem volt hajszállal sem jobb, akinek történetesen volt tanári diplomája. A német tanár nem tudott németül, az angol tanárnő angolul, a matematika tanár minden órát zokogva kezdett a szögesdrót mögött, a vörös patkányok rabságában szenvedő testvéreink sorsa fölötti fájdalomban, majd hatalmas zsebkendőjébe fújta az orrát, a taknyot széles mozdulattal szétkenve izzadt homlokán, és hozzálátott a Ludovikán tanult kínkeserves felidézéséhez. A tanítás a magyar hiszekeggyel kezdődött: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Nagymagyarország feltámadásában!” Az iskola bejáratánál hatalmas, fából ácsolt, szétdarabolt Nagymagyarország függött a falon, és nap mint nap közölték a feladatunkat is: ha meg-növünk, be kell vonulnunk a kommunista Magyarországra, és halomra kell lőnünk minden vörös patkányt. Minket, pestieket, nem nagyon lelkesített ez a téma, de ilyesmit azzal a társasággal sem igen lehetett volna megkísérelni, tekintve hogy a mintegy háromszázötven gyerek túlnyomó része terápiára szorult volna. Ám az egyetlen terápiás kezelés abból állt, hogy ütöttek-verték bennünket, mint szódás a lovát. Havonta egyszer misét közvetített a Szabad Európa Rádió a vártemplomból. Bizonyára sok hallgató lágyult el a kisleányok és kisfiúk üde, szépen csengő magyar énekén, és észre sem vette időnként a durranásokat, vagy légköri zavar jelenek tartotta azokat. Valójában az igazgató settenkedett elmebajos mosollyal az arcán a padosrok között, és breviáriumával hatalmasat csapott annak a fejére, aki nem énekelt. Szüleik általában a fenyegető állami gondozás elől kasztlították be gyermekeiket, az amerikaiak meg szerették volna távol tartani a fiúkat a vietnami háborútól. Az USA-csemeték viszont rögtön kapcsolatot létesítettek a közelben állomásozó amerikai hadtest magyar származású katonáival, és attól kezdve volt cigareta, *Playboy* és lőszer, amennyi kellett. A puskába és géppuskába való lőszert a katonák gyakorlat után kazettástól dobták el a falu szomszédságában levő, több négyzetkilométer kiterjedésű gyakorlótéren, mi meg begyűjtöttük. Ezekben a légmentesen záródó vaskazettákban mostunk például — a vízzel, mosóporral és ruhával teli dobozt beraktuk az iskola kisbuszába, és a rázkódás kilötykölte —, és ilyenekkel közlekedtünk a német-osztrák határon. A vámosok röhögtek a NATO-szabvány, darabszám, kaliber feliratú dobozokon, tudták, hogy zokni van bennük, meg zsíroskenyér, senkit sem érdekelték az ilyen gyerekes dolgok a terrorizmus előtti időkben. Mi meg már készültünk. A lövedéket a vár barkácsolójában kitörtük a hüvelyből, és nagy befőttes üvegekben gyűjtöttük a puskaport. Gyújtózsínort is szereztünk az amiktól, és bombákat gyártottunk, amelyekkel krátereket robbantottunk a közeli erdők talajába. Természetesen a tanárrobbantást gyakoroltuk, de szerencsére mindig volt annyi esze valakinek, hogy megakadályozza a dolgot. Valószínűleg a patkányirtási kampány előkészítésével függhetett össze, hogy a fegyverrel és lőszerrel való játszadozást nem büntették szigorúan. Nem bíztattak ugyan ilyesmire, de nem csináltak nagy ügyet belőle. Csak akkor volt fölhördülés, ha va-

lamelyik ágy alól előkerült egy-egy hatástalanított tényérakna vagy páncélökl. Később, már az érettségi után láttuk az *If* című filmet, és tökéletesen azonosultunk azzal a géppuskás fiúval, aki lekaszálta a tanári kart az angol internátusban. Ebben az évekig tartó kíméletlen adok-kapokban felmorzsolta egymást tanár és diák. Csak a hetvenes évek közepétől normalizálódott a helyzet az iskolában. Addigra azok a tanárok, akikkel nekünk volt dolgunk, ideggyógyintézetbe kerültek, nyugdíjba vonultak vagy meghaltak. A diákok nagy része nem fejezte be az iskolát, mert előtte kidobták. Mindennapos látvány volt a nagy, zöld rabszállító autó a vár udvarán, amely a toloncházba szállította a kicsapottakat. Öt év alatt 121-en fordultak meg az osztályomban, ebből tizenkilencen érettségiztünk.

Ami most már a beilleszkedést, a német szocializációt illeti, annak az első öt évét sajnos Kastl határozta meg. Ez alatt az idő alatt nemhogy kikerültem volna a magyar közegből, hanem inkább egy hipermagyar, szupermacsó környezetbe kerültem, amelyben úgy éreztem magam, mintha valami hagymázos időutazás végén közvetlenül Horthy Miklós mögé pottyantam volna a fehér ló nyergébe. Nem tudunk jól németül, nem voltak német ismerőseink, barátaink. Azt a megoldást választottuk, hogy autóstoppal körbejártuk Európát. Vagy vettünk száz márkáért valami roncsot, szívtunk bele benzint, azután hajrá. Ha valahol végleg bedöglött a járgány, leszedtük róla a táblát, otthagytuk és vettünk másikat. Autót nem loptunk, mert tudtuk, hogy a büntetett előélet számos hátránnyal jár, csak benzint. A kirúgott kasztlisok révén egész Európában és Amerikában voltak támaszpontjaink, ezeket látogattuk sorba. Az ember hálósákban becsövezett Londonban az interkontinentális járatok pénztárai mellé és válogathatott a légitársaságok féláron vagy még kevesebbért piacra dobott utolsóperces jegyei között. Néhány évig egymáshoz menekültünk és lelki sebeinket ápoltuk. Azután ezek köré a bécsi, New York-i, londoni, velencei, hamburgi, kölni, berlini bázisok köré helyi erőkből álló barátok, ismerősök köre szerveződött, és rajtuk keresztül lassan-lassan belenőtünk az európai polgári létbe. Nekem úgy hozta a sorsom, hogy magyar szakra jártam, azután magyar irodalmat tanítottam, tehát soha, egy percre sem szakadtam el a magyar nyelvtől és kultúrától. Körülbelül annyira érzem magam idegenben vagy idegennek Bécsben, mint a pozsonyi vagy a kolozsvári magyartanár az ő városában.

A hetvenes években a bécsi egyetemen folytatott magyar irodalomtörténeti és összehasonlító művészettörténeti tanulmányokat. Milyen irányban tájékozódott, kiktől tanult? Hogyan emlékszik az akkori városra és az akkori egyetemre? Milyen hatások érték szellemi-ideológiai-politikai értelemben?

A tanulmányaim befejezése óta eltelt két évtizedben lényegesen nagyobbat változott az egyetem, mint a hatvannyolcas diákmozgalmak hatására. Bécsbe ezek az eszmék néhány év késéssel és csak igen legyengült formában jutottak el. A francia, a német és az olasz egyetemek az átalakulás motorjai voltak, a bécsi nem. Ausztriában a változás ezúttal is felülről jött, II. József szerepében Bruno Kreiskyvel. Az egyetem is konzervatív volt még 1974 és 1980 között, s bár trockista és maoista plakátok borították az egyetemi negyed falait, az oktatás szinte semmit sem változott a hetvenes évek eleje óta, amikor három félév újságírást és politológiát hallgattam szintén Bécsben. A magyar tanszék — finnugor intézet néven — 1974-ben

létesült. Némi átfutási idő után beindult a rendes tanmenet. A magyar és a finnugor nyelvészetről most nem beszélek, bár szerettem mindkettőt, és Rédei Károly, a tanszékvezető, szívesen látta volna, ha ezt a pályát választom. Három évig Tarnai Andor adott elő magyar irodalomtörténetet, munkásságának középpontjában a régi magyar irodalom és az irodalomelmélet állt. Ketten-hárman jártunk csak hozzá rendszeresen, ami számunkra egyáltalán nem volt baj, hiszen így igazán intenzíven meríthettünk hatalmas tudásából. Tarnai halszavú, végtelenül türelmes, jó tanár volt, és nagyon jó érzékkel adta ki a személyre szóló, mindig érdekesítő kutatási témákat. Filozófiából Michael Benedikt óráit választottuk néhányan, akit a hatalmas filozófia-tanszéken éppencsak megtűrték. Nem szívlelték igazán, mivel ő nem az akkor uralkodó pozitívista szellemű filozófiatörténettel és nem marxizmussal, hanem elsősorban metafizikával foglalkozott, és ráadásul szellemes, kritikus előadó volt. Hasonló megfontolásból kerültem el a művészettörténet-tanszék korifeuszait is, akik körül kisebb-nagyobb állások reményében tolongtak a hallgatók. Itt is akadt két nagytudású, nem a megcsontosodott akadémizmust képviselő ember: Heinz professzor („a Mester”), aki az itáliai festészet, és Ursula Panhans-Bühler, a lenyűgöző fiatal doktornő, aki a németalföldi festészet kiváló ismerője volt. Huszadik századi művészetről viszont egyáltalán nem esett szó, úgy-hogy néha át-átszöktem néhány hétre Hamburgba, vagy éppen Velencébe, ahol az Accademia és az egyetem körül pezsgett az élet. Igyekeztem tájékozódni a huszadik századi német és osztrák irodalomban is. A germanisztika szürke tanárjelölt-gyár volt, a huszadik századból szinte csak Brecht és Thomas Mann ment, de ők aztán orrbaszájba. Itt a még ma is aktív Wendelin Schmidt-Dengler volt a nagy kivétel, aki éppen minap ünnepelte a százötvenedik disszertációját. Azt hiszem, őt nem kell bemutatnom, hiszen a nemzetközi germanisztika jeles egyénisége és magyar kapcsolatai, sőt, egykori diákjainak magyar kapcsolatai is számottevőek. Végül pedig beleszagoltam a magyar történelembe is, amit itt akkor „kelet-európai történelem” márkanév alatt adtak elő. Csáky Móric és Gogolák Lajos óráit hallgattam. Gogolák, aki tudhatott rólam egyet-mást, mintegy tíz-tizenkét hallgató nyilvánossága előtt azzal fogadott az első órán, hogy Sándor cár a Bécsi Kongresszus alkalmával egy ablakmélyedésben magáévá tette Zichy Emíliát (Ludovikát? Anasztáziát?). Ezt a pályát ismertem, ez a bodicsek meg sem kottyant, udvariasan a fiatalok egészségére kívántam a menetet. Viszonzásképpen én azt meséltem el neki, amit Vas István ír róla emlékiratában, *A líra regénye* lapjain, hogy Radnóti Miklós egy vita hevében Goláknak nevezte őt, és amikor ezt Gogolák kikérte magának, azzal intette le, hogy ilyen embert, mint te, nem becéznek. Azután még többször beszélgettünk ilyen kedvesen egymással, és az egész ciklusát végighallgattam, mert érdekes volt.

Szót kell ejtenem még egy dologról, ami már nem tartozik szorosan a tanulmányaim körébe, de nagy szerepet játszott abban, hogy igyekeztem megmaradni a pályán. Arról, hogy 1978 októberétől 1979 májusáig anyagot gyűjtöttem a disszertációhoz Budapesten a 19. század eleji osztrák-magyar irodalmi kapcsolatok témakörében. Ekkor találkoztam először azzal az átfogó jóindulattal és segítőkészséggel, amivel a hazai szakma fogadja és támogatja a külföldi hungarológusokat. Ez a mindenben, mindenütt megnyilvánuló őszinte jóakarat azóta is végigkísért

egész pályámon. Ha másért nem, ezért érdemes külföldön magyarságtudománnyal foglalkozni: jó érzés, megtiszteltetés egy ilyen csapathoz tartozni.

Ekkortájt kezdte el kutatni a magyar avantgárd irodalmat. Legutóbbi könyvében a szakmában ritkán tapasztalható (ön)íróniával idézte fel e kiterjedt munka kezdetén jelentkező nehézségeket: „1976-ban [...] olyan avantgárd-koncepciót tartam disszertációm megdöbbenet gondozója, Tarnai Andor elé, amelynek tengelyében a galád, kétszínű, velejéig romlott szociáldemokraták árulása állt (mondjuk Kassák kivételével), miközben a tisztaszívű kommunista barcosok gyengülő erővel, hulló vérük csöppjeivel írják halhatatlan műveiket az acélzivatárban. Tarnai rövid gondolkodás után hátrább utalt az időben száz évvel, a napóleoni háborúk korába, az (osztrák-magyar) állampatrióta literátorok működésének feltérképezésére, és az avantgárd-koncepció radikális újragondolását javasolta.” Milyen olvasmányok és esetleg személyes kapcsolatok segítették e koncepció átforgalmazását? Milyen jelentősége volt annak, hogy Ön a kortárs magyarországi állapotoktól eltérő feltételek között kutathatott?

Hát igen, Tarnai Andor javaslatára félretettem néhány évig az avantgárd-kutatást. Be kellett látnom, hogy akkori tudásommal, amelynek szintje semmivel sem volt magasabb a kortárs hazai fiatal kutatók, mondjuk Ónodi László tudásszintjénél — Ónodi alapos disszertációt írt a bécsi Mű-ről — nem tudom megoldani a feladatot, nem tudok semmilyen tekintetben újat mondani. Éreztem, hogy teljesen más-ként kell hozzáfogni a dologhoz, el kell felejtenem mindazt, amit és ahogyan addig csináltam. Elsősorban el kell felejteni az addig megjelent feldolgozások módszerét, és kísérletet kell tenni egy új szempontrendszer kialakítására. S ebben nagyon sok tényező játszott szerepet. Jól jött a huszadik századi német, az osztrák, az olasz és a francia irodalom valamelyes ismerete, a művészettörténeti és a filozófiai alapozás, valamint az újalosság a nyolcvanas évek elején már érezhető apály. Magam soha nem tartoztam párthoz, még akár egy, a hetvenes években divatos Marx-olvasó munkaközösséghez sem, viszont kezdetben mégis-csak szorongtam annak láttán, hogy az összességében kétségkívül baloldali beállítottságú magyar avantgárd feldolgozásában nemhogy segít, hanem bénít a marxizmus bármilyen szempontú figyelembevételével. Elég nagy, és mint kiderült, teljesen fölösleges tiszteletkört tettem akkoriban e téma körül. Utána már minden könnyebben ment. Sokat segítettek ebben Szajbély Mihály és Elek István, akik 1981/82-ben ösztöndíjasok voltak Bécsben, valamint Tamás Attila, aki 1982-től két évig vendég-tanár volt a bécsi magyar tanszéken, és aki tanácsaival, kritikai megjegyzéseivel később is, még mintegy másfél évtizedig támogatta az avantgárd-koncepció alakulását. Elméleti tekintetben felszabadító értékű volt a Christa és Peter Bürger, valamint J. Schulte-Sasse által kiadott tanulmánykötet a „magas irodalom” és az „irodalomalatti irodalom” dichotómiájáról. Ebben az 1982-ben megjelent kötetben a szerzők lényegében az irodalmi műalkotás és a nem-műalkotás nyilvánított formák társadalmi-esztétikai megalapozásáról, vagyis a kanonizációs folyamatok feltételrendszeréről és mechanizmusairól értekeztek. Számomra ez azért volt rendkívül fontos, mert az évtizedek során kialakult közmegegyezés a magyar avantgárd irodalmi műalkotások túlnyomó részét a nem-mű kategóriájába sorolta, s Bürgerék után ennek a cáfolatával, és magával az egész kérdéskörrel nem kellett többé fog-

lalkoznom. Később, 1989 után egyre elfogadottabbá vált a magyar irodalomtudományban is, hogy egyes kutatók nem a fősodorban, hanem az addig tiltott vagy veszélyesnek nevezett oldalágak vizein eveznek, de ez azelőtt elképzelhetetlen lett volna. Végülis nem véletlenül jelent meg 1991 végén, 1992-es impresszummal *A vasbetontorony költői*, a sorozatszerkesztő szíves közlése szerint előbb nem lehetett: ők az első adandó alkalmat ragadták meg. Tehát számomra a kortárs magyarországi állapotoktól eltérő feltételek közötti kutatás elsősorban azért bírt jelentőséggel, mert a cenzúra megszűnésének pillanatában már kész művel állhattam a startnál.

Ha nem tévedek, az éppen említett A vasbetontorony költői (Magyar avantgárd költészet a 20. század második és harmadik évtizedében) című munkájának egyik legfontosabb vonása, hogy meggyőző kísérletet tett az avantgárd etikai-politikai ideológiák („a haladás és az új ember eszméjét új formában megfogalmazó” irodalom) túlsúlyának — többek között Peter Bürger és Jausz nyomán való — ellensúlyozására, amennyiben egy poétikai-műtipológiai rendszerezést igyekezett elvégezni. Mit mondana el e könyv megírásának körülményeiről és az Ön által felmért hatásáról?

A könyv egyrészt azokat a kérdéseket igyekszik tisztázni, amelyek az 1991-ben a Böhlau kiadónál megjelent habilitációs munkám, az *Ungarische Avantgarde-Dichtung in Wien 1920-1926* írása közben merültek fel, másrészt bizonyos fokig előtanulmány is a végül 1996-ban megjelent kétnyelvű avantgárd olvasókönyvhöz, amelynek a tervezetét ekkor már az Osztrák-Magyar Irodalomtudományi Vegyesbizottság jóváhagyta, sőt, az Osztrák Tudományos Akadémia már a munkálatok pénzügyi feltételeit is megteremtette. A tisztázandó kérdések körébe elsősorban az egyes életműveken belüli fejlődésvonalak megrajzolása tartozott. Vannak olyan avantgárd alkotók, akik mindvégig egy kifejezési módhoz ragaszkodtak. Ilyen volt például Bartalis János vagy Újvári Erzsí egymástól eltérő expresszionizmusa, Illyés szürrealizmusa, vagy Kristóf Károly dadaista hangköltészete. De a legtöbb alkotó több avantgárd stílust is kipróbált a húszas években, és ezeket a váltásokat már nehéz szabatosan leírni. Nem merülök el nagyon szakmai kérdésekben, csak érzékeltetéképpen: Kassák ugyebár az aktivizmusról a konstruktivizmusra váltott. Aktivista stílust nem ismer az irodalomtudomány, konstruktivistát még kevésbé. De jó lenne ezt pontosabban meghatározni, mert Kassákon kívül még két másik költő, Mihályi Ödön és Reiter Róbert munkásságát is jellemezte. József Attila vagy Déry Tibor avantgárd költészete tele van olyan finom váltásokkal, amelyekre nincs is kifejezés. Én sem találtam. Nem jutottam nagyon messzire az avantgárd poétikában. Dolgozni lehet a hipotéziseimmel, fiatal kutatók időnként levezetik valamelyiket a maguk módján, és működnek, tehát nagy valószínűséggel továbbfejleszthetők lennének, de nincsenek szabatosan leírva. Ennek egyik oka véleményem szerint az, hogy nem volt elég türelmem, mivel sok időt, éveket vesztegettem el azzal, hogy átvágjam magam azon a tuskés bozóton, ami 1930-tól akadálytalanul terjedt és végül elborította az egész területet. Ezért amint láttam, hogy valamelyik részlemélet működik, dolgozni lehet vele, abbahagytam a további bíbelődést, és haladéktalanul egy másik fejlesztésébe fogtam, hogy minél hamarabb összeálljon az egész. A másik okot egyik bírálóm, Szegedy-Maszák Mihály jelölte meg, és én

egyetértek vele: a kétnyelvűség a szabatos tudományos terminológia, a fogalomalkotás kárára vált. Ha németül írok, akkor teljesen automatikusan németül gondolkodom és fogalmazok, ha magyarul írok, akkor magyarul, a kettő nem zavarja egymást. A két irodalomtudomány terminológiája viszont hol eltér egymástól, hol átfedi egymást — árnyalatnyi jelentésetolódással —, hol meg éppen keresztezi. Itt megszűnik az az automatizmus, amiről az előbb beszéltem, a magyar és a német értekező nyelvhasználat tudományos műszavai gátolják egymás működését, így tehát, amennyire lehetett, igyekeztem korlátozni a használatukat. Ez viszont szinte lehetetlenné tette az éles, pontos fogalmiságot. Csaknem minden szakember egy bizonyos nyelven ír, bármennyire jól használ más nyelvet vagy nyelveket. A szövegeket világszerte hivatásos fordítók ültetik át, az ő problémájuk a megfelelő terminológia. Nekem viszont a tudományos kvalifikáció folyamatában egyidejűleg kellett németül és magyarul publikálnom, és örültem, ha idejében elő tudtam teremteni a nyomdaköltséget, nemhogy fordítókra gondolhattam volna. Hogy a műtipológia mennyire sikerült, nem tudom megállapítani, Ebben a könyvben valószínűleg kevésbé, de bízom abban, hogy az *Olvasókönyv* anyagából világosan kitetszik az, amit mondani akartam, tehát az oda felvett több mint kétszáz szöveg bizonyos fokig valóban magyarázza és kontextualizálja is egymást.

Tavaly a debreceni Csokonai Könyvtár sorozatában jelent meg második nagy összefoglaló igényű munkája, „Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi” (A XX. század eleji magyar avantgárd irodalom) címmel. E kötet széleskörű és alapos kutatási tevékenységről ad tanúbizonyságot, az olasz futurizmus honi recepciójától az avantgárd irodalmi műalkotás szerkezeti és poétikai jellemzőin, az irányzati tagoltságon át egészen a magyar avantgárd-kutatás szisztematikus feldolgozásáig. A magyar lírai modernség (újra)értelmezésének megkerülhetetlen kérdése az avantgárd nyelvi teljesítményének újbóli felmérése. Hadd idézzek Öntől egy, a magyar avantgárd költészet hatástörténetét vázoló passzust: „A korabeli közönségizlés a polgárpukkasztást, a dilettantizmust, vagy pedig a szabadversbe öltöztetett baloldali ideológiát tekintette az avantgárd költészet fő jellemzőinek. Mindebből az következik, hogy a 20. századi magyar költészet további fejlődésében az avantgárd költészet poétikai újításai sokáig nem játszhattak lényeges szerepet.” Van olyan elképzelés, miszerint a hazai avantgárdból — amely, szemben a nyugattal, döntően nem nyelvi reflektáltságú, vagyis jórészt nem a költői nyelv teljesítőképességére alapozta a művészi hatást — kevés poetológiai hozadék eredhetett. Hogyan gondolkodik Ön erről?

Az avantgárd nyelvi teljesítményét nyilván nem a korabeli közönségizlés határozza meg, hanem az, hogy képes-e elismertetni magát, rendelkezik-e vonzerővel az utókor számára. A magyar ezt nem tudta megtenni, nyelvi teljesítménye elégtelennek bizonyult, és ezt sokan és sokszor leírták. Vas István volt tudtommal az egyetlen, aki egyik késői írásában radikálisan helyesbítette Palasovszkyról alkotott korábbi, lesújtó véleményét. De a kudarc legfőbb oka nem az, hogy a magyar avantgárd szöveg döntően nem nyelvi reflektáltságú, hanem az, hogy nyelvi reflektáltságon még a tegnapi értelmezői közösségei is ugyanazt értették, mint a *Nyugat* értelmezői 1916-ban. Sem akkor nem vettek észre a teljesítményből semmit, sem a két világháború között, sem a sötétség éveiben. Mással is volt elfoglalva

mindenki, s ha az ember vigasztalódní vagy vidulni akar, általában nem avantgárd verseskötetet vesz le a polcról. De ennek nincsen sok köze magához a teljesítőképességhez. A magyar avantgárd irodalom éppúgy az írói, a költői nyelv teljesítőképességére alapozta a művészi hatást, akár az olasz vagy a francia, vagy a többi, csak míg ezekben az országokban ezt észrevették, Magyarországon nem vették észre, csak igen későn, az 1980-as évek második felétől, amikor már rég késő volt. Ez persze kicsit délibábosan hangzik. Létezik olyan, hogy évtizedeken keresztül senki ne venne észre jelentős nyelvi teljesítményt? Pedig van ilyen. Másrészt ugye Kassák életműve mindig is kivételnek számított, Rónay György, Gyergyai Albert és mások abban azért sok mindent észrevettek. Észrevették volna ők még Kassák pályatársai egyikét-másikát is, ha szabadon lehetett volna foglalkozni az avantgárdal, de nem lehetett.

A mai magyarországi közönségizlés alig kevésbé konzervatív, mint a huszadik század folyamán bármikor. Annyi változott 1989 óta, hogy az irodalom sokat veszített fontosságából és éppen ezért egyre kevesebben foglalkoznak vele, ami egyáltalán nem baj. Nem változott a magyar irodalmi műalkotás azonnali és minél szélesebb hatást megcélzó jellege, az irodalmi élet szervezeti formája. Nagyon ritka volt és ma is nagyon ritka nálunk a nyugati irodalmakban sűrűbben előforduló író-típus, aki tesz az ún. irodalmi életre, nem akar mindenáron tömeghatást, nem lesz beteg az azonnali elismerés hiányától, aki mindenfajta keserűség nélkül, elsősorban magának, a saját örömeire alkot, szabadon. Olyan irodalmakban, ahol ez a típus nem létezik nagyobb számban, nehezen gyökerezethető meg bármiféle innováció. Az innováció elutasítása ezerféleképpen megindokolható, kezdve Illyés Gyula látványos elfordulásával az avantgárdtól, amelyet 1927 utáni szakítására visszatekintve azzal indokolt, mindjárt kikeresem, hogy „...áruló lennék, ha csak író akarnék lenni. Az újítás, a merészség nemcsak az irodalomban esedékes, hanem a társadalomban is, sőt ott esedékes először és igazán. Sétálhatok tovább itt is az avantgarde-ista szabad gondolatársítások négy fala közt?” és befejezve az 1989 utáni sértődöttségekkel, amelyek abban csúcsondnak ki, hogy még most sincsen igazság, mert lám, a kultúrapolitika és a média még most is a döntően nyelvi reflektáltságú alkotásokat támogatja, pedig a szövegirodalmi alkotások zöme „nem más, mint fing”. A nem-szervezett, nem-államosított irodalom, a magánirodalom sokkal csendesebben, gyorsabban és hatékonyabban dolgozik. Gondoljunk Babits vagy Kosztolányi költészetére, akik nem-avantgárd költő létükre az avantgárd költészet nyelvi innovációiból szemrebbenés és minden külön értesítés nélkül beemelték saját költészetükbe annyit, amennyire szükségük volt. Ha az államosított irodalmi élet reprivatizációja további lépésekkel halad előre, és ebben bízom, talán elfogadottabbá válik majd az olyan magatartás is, amely nem az egymáson való csüngést, az egymással való rágást találja a legfőbb földi jónak. De ez persze az avantgárd teljesítmény megítélésén jöttányit sem fog változtatni, az már marad úgy, ahogy van.

Ön több írásában — így a szintén 1998-ban megjelent A magyar avantgárd irodalom (1915-1930) olvasókönyve című „kommentált szöveggyűjteményé”-ben is — igyekezett cáfolni az „egyszemélyes avantgárd” teóriáját. Híbető és meggyőző, hogy nem Kassák a magyar avantgárd irodalom egyedüli jelentős alkotója, ugyanakkor

az is nyilvánvaló, hogy az ő munkássága és életrajza hatásánál fogva megkerülhetetlen kultúraképző tényező a huszadi századi magyar művelődés történetében. Ön hogyan gondolkodik Kassák habitusáról, utópiájáról, erkölcséről? Hogyan viszonyul mindez az olyan kulturális kódkonfigurációkhoz, értelmiségi mintákhoz, mint amilyeneket — persze, nagyon eltérő szerkezetben — például Németh Lászlóhoz, Illyéshez vagy Lukácshoz szokás kötni?

Egyetértek azzal, hogy Kassák Lajos életműve határozza meg a magyar avantgárd irodalom arculatát. Ez jó is, meg rossz is. Jó azért, mert Kassák áttekinthető, bizonyos fokig átkutatottnak tekinthető, megbízható, fogható és osztályozható életművet alkotott, amibe most már „konstruktivista” számozott költeményei is belesimulnak. Jó, mert formát és keretet adott a magyar avantgárd irodalom nagy részének. De kár, hogy meghatározó jelentősége révén az általa fémjelzett aktivizmus-konstruktivizmus koncepció, amely teljességgel folytathatatlanak bizonyult, háttérbe szorított és évtizedes érvénnyel akaratlanul is elnyomott minden többit. Ha lett volna erős szürrealizmus a magyar irodalomban, azt például folytatni lehetett volna a második világháború után, s a hatvanas évek elején vissza lehetett volna nyúlni hozzá mint hagyományhoz. Ezt csak technikai értelemben mondom, hiszen ismerem a korabeli politikai-társadalmi adottságokat. Az *Olvasókönyv* anyagában és máshol is igyekeztem a kevésbé ismert, nem eléggé értékelt műveket előtérbe állítani, szándékom szerint nem Kassák munkásságának kárára, hanem mintegy annak kiegészítéseképpen. Az aktivizmus és a konstruktivizmus — használjuk most már ezeket az irodalomban pontatlan fogalmakat —, a képzőművészetben is, az irodalomban is kiállta az idő próbáját, patinát kapott az évtizedek során és a magyar szellemi élet örökbecsű hagyományává vált. Ez a magyar hagyomány ugyanakkor minden világnyelven beszél, bárhol és bármikor képes megértetni magát a világon. De nemzeti jellege is nyilvánvaló minden értő szem számára, elég összehasonlítani cseh, román vagy szerbhorvát megfelelőivel. Nem győzöm elégszer hangoztatni, hogy be kellene iktatni a magyar irodalom történetébe egy „avantgárd irodalom” című fejezetet, mert anélkül csonka. Ezt a fejezetet nem kellene kitalálni, éppen elég anyag áll az irodalomtörténészek rendelkezésére. Ehelyett az 1964-es akadémiai Kassák-vita óta a Kassák Lajosnak szentelt fejezet áll ezen a helyen minden tan- és kézikönyvben. Ugyanolyan nehezen lehet kiszedni onnan, mint ahogyan bekerült.

Kassák habitusát és erkölcsét úgy látom, mint ahogyan Garaczi László egyik színdarabjában megjelenik: lepedővel letakarva. Utópiája is a múlté már, akárcsak Németh Lászlóé vagy Illyésé. Az értelmiségi mintát ma — úgy vélem — minden pályakezdő lényegében maga keveri ki magának, nincsen szükség ilyen nagy ikonokra. Az értelmiségi minta is mutatja a globalizálódás jeleit: lényegében ugyanazt a tévét nézzük, ugyanazt a reklámot látjuk, ugyanazt a könyvet olvassuk, ugyanazt az elméletet rájuk az Északi és a Déli sark között mindenhol. Kassákék nagy mintákban, osztályok vagy népek számára érvényes mintákban gondolkodtak, míg ma mindenki kicsípi magának a globális mintából az alapanyagot, majd egyéni szint és ízt ad neki, kívülről összetéveszthetlenné teszi vagy szeretné tenni. A mai értelmiségi mintában nagy általánosságban éppen az az érdekes, hogy részben mindenki számára érvényes, van egy mindenki számára érvényes alkotóelem benne,

tehát világméretűen kompatibilis, részben kizárólag csak a megalkotója számára, és ez a két összetevő érdekesen villózik. Kassák, Németh és Illyés mintái azonban még rendkívül értékes, egyedi minták voltak, óriási teljesítménynek tartom mindhármát, és biztos vagyok benne, hogy előkelő helyet foglalnak el a két világháború között Európában kifejtett, velük összehasonlítható szellemi teljesítmények sorában. Ami a lukácsi mintát illeti, ahhoz sajnos nem tudok hozzászólni, ebben nem érzem kompetensnek magam.

Az előbbi kérdésben már szóba hozott Olvasókönyvben Ön mint szerkesztő és előszóíró nemcsak az avantgárd irodalomtörténeti összefüggéseinek, szövegalkotási attitűdjeinek kifejtésére vállalkozik, hanem az avantgárd kánon kiszélesítésére is. Illyés-, József Attila- és Szabó Lőrinc-versek beválogatásával igyekszik a hazai avantgárd poétikai folytonosságát igazolni. A könyv érdekes szövegközi dinamizmust létesít, amennyiben némely avantgárd szöveghez „mai magyar írók és írónők kommentárjait” csatolja. Az alkalmasint így kialakuló összjáték sok mindent elárul nemcsak a szövegalkotási attitűdök átöröklődéséről, de a kortársi szépírók (ön)értelmező stratégiájának teljesítőképességéről is. Hogyan látja ezeket a kérdéseket? Milyen kihívásokkal szembesítette e kötet megszerkesztése?

Nem hinném, hogy az *Olvasókönyv*ben az avantgárd kánon kiszélesítésére törekedtem volna, hanem — nagyon szerényen mondom — talán inkább a létrehozására törekedtem. Nem volt nagy *trouville*, hiszen amúgy mindenki ismerte a kutatók szűk körén belül ezeket az *Olvasókönyv*ben szereplő szövegeket, és még több ilyen szöveget is ismerünk. Én mindössze egymás mellé helyeztem őket: olvassák, értelmezzék, kontextualizálják egymást. Elképesztőnek tartottam, hogy lassan könyvtárnyi szakirodalom készült az avantgárdról, ezekben a könyvekben a szerzők lendületesen magyarázzák a közönségnek álláspontjukat, de hogy miről is beszélnek valójában, az az olvasók nagy többsége számára hétpecsétetes titok marad, mert sehol nem tudják az elmondottakat verifikálni. A szöveg nélküli szövegmagyarázat furcsa és gyanús. Namost én megalkottam a szövegek egy lehetséges korpuszát, és több helyen rámutattam arra, hogy ez az összeállítás csak egy a lehetséges változatok, változatok sorában. Pusztán abból az anyagból, amit gyűjtöttem, biztosan létre tudnék hozni még két olyan különböző korpuszt, amelyekben a mintegy ötven százaléknyi változatlan törzsanyagot más-más szövegek egészítenék ki. Ezáltal persze mind a három antológia más összhatást mutatna. Nem fogom megcsinálni, mert nagyon nagy munka ez egyedül, másrészt meg nem vagyok textológus, és ez az *Olvasókönyv* is igen sok kívánnivalót hagy maga után textológiai szempontból. Ezen sajnos nem tudtam segíteni, noha menet közben nagyon bosszantott. De túl voltam terhelve. Ahhoz, hogy ez az 1998-as kiadás megjelenhessen, először ugyanis meg kellett csinálnom az *Olvasókönyv* kétnyelvű, magyar-német változatát, amire sikerült az Osztrák Tudományos Akadémiától és a bécsi Kutatási Alaptól pénzt szerezni. Mivel azelőtt nemigen fordítottam magyarról németre, igen lassan haladt a munka, és Barbara Frischmuth segítségével nem is tudtam volna befejezni.

A szövegkiadás munkáját fiatal kutatóknak kellene folytatniuk. Nem történt meg az avantgárd publikációk, folyóiratok, hagyatékok stb. teljeskörű felmérése sem. A magyar avantgárd irodalom egyik fõműve, Déry *Az ámokfutó* című képes

verse, amely 1922-ben keletkezett, csak 1985-ben jelent meg nyomtatásban. Ennek ismeretében egyáltalán nem tűnik valószínűtlennek, hogy még komoly, értékes anyag lappanghat. Ami viszont a hazai avantgárd poétikai folytonosságát illeti, arról sehol sem szóltam sokat, az *Olvasókönyv* előszavában meg szinte semmit. Ennek feltérképezése megintcsak önálló kutatás feladata lenne. A kötetbe válogatott Illyés- és József Attila-szövegekkel nem törekedtem a kánon kiszélesítésére, hiszen még mindegyikük a könyv címében megjelelt 1930-as időhatáron innen jelent meg és tudtommal munkásságuk minden szakértője beszél avantgárd korszakukról. Szabó Lőrinc versei viszont azt illusztrálják, hogy milyen egy *politikai* avantgárd szöveg, amelyet nem az avantgárd szövegalakítás poétikai eljárásai tettek olyanná, ahogyan megjelent, hanem a politikai mondanivaló. Rendelkezésre állnak ugyanakkor a költő átdolgozásai is, azok a — véglegesnek minősített — szövegváltozatok, amelyekből hiányzik az, amit Szabó Lőrinc avantgárdnak tartott. Ezt csak a rendkívül tanulságos összehasonlítás kedvéért tettem, tehát csak ezért válogattam be a Szabó Lőrinc-verseket, nem azért, mintha avantgárd költőt akarnék csinálni belőle. Lehet, hogy ezt jobban ki kellett volna fejtenem.

A kommentárok kérdése megintcsak külön ügy. Az ötlet onnan ered, hogy az évek folyamán sokszor találkoztam baráti társaságban idősebb írókkal Magyarországon, nemegy közülük ma már irodalmunk klasszikusai közé tartozik. Amikor munkámról kérdeztek, s én elmondtam, hogy mivel foglalkozom, szinte egyöntetűen rámcsoválkoztak: minek foglalkozol ilyen hülyeséggel? Hiszen egyetlen tehetséges avantgárdistánk volt, a Kassák, a többiek mind úgy írtak, mint ő, csak gyengébben. Elképedtem, hogy ezek a nagyműveltségű, széles látókörű emberek nem látják a magyar avantgárd irodalom sokszínűségét. Zárójelben jegyzem meg, hogy a kétnyelvű *Olvasókönyv* megjelenése után több német és osztrák író hívott fel lelkendezve: fogalmuk sem volt arról, hogy ilyen minőségű és ilyen terjedelmes magyar avantgárd irodalom létezik, hiszen ez megállja a helyét a többi között, tökéletesen beleillik az európai kontextusba, kitölt egy addig kitöltetlen helyet, ami az ő számára volt fönntartva stb., zárójel bezárva. Később viszont azt láttam, hogy van egy írónemzedék, amelynek tagjai 1985 körül kezdtek el publikálni, és ők már másképpen viszonyulnak a történeti avantgárdhoz. Nem rajonganak érte, nem vallják saját hagyományuknak, de nem is fitymálják. A felkérést kezdetben minden egyes kommentáríró azzal háritotta el, hogy ő nem ért az avantgárdhoz. Csak akkor álltak kötélnek, amikor kifejtettem, hogy nem kellene tudós kommentárok, elég, ha mintegy képzettársítás formájában leírják azt, ami ezekről a történeti szövegekről az eszükbe jut. Tehát én nem vártam el többet, éppen ilyenek képzeltem el, ilyenek lett.

Nemrégiben egy debreceni előadásában a történeti avantgárdral kapcsolatos kutatásaimak lezárulásáról beszélt. Akkor azt mondta, hogy a neoavantgárd kérdései kezdtek izgatni. Hagyomány-e tehát, s ha igen, miképpen hagyomány az avantgárd? Mennyiben van folytonosság a történeti avantgárd és a neoavantgárd között? Milyen kérdésvázlatokat ajánlana figyelmébe annak, aki most készül szembesülni a huszadik századi (magyar) irodalom és művészet e fontos kérdéskörével?

A történeti avantgárdral kapcsolatos kutatásaimat valóban lezártak tekintem. Szeretném az 1964 körül kezdődő irodalmi kísérleteket közelebből szemügyre

venni, az ekkor induló *Magyar Műhelyt*, *Új Symposiumt*, a továbbiakban Erdély Miklós és más kísérletező alkotók munkásságát, a felvidéki és az erdélyi kísérletező irodalmat, illetve a képes irodalmat, a mozgó irodalmat, a mixed media területén létrehozott alkotásokat. De nem szívesen használom erre a korszakra a neoavantgárd szót, a hazai pályán kívül tudtommal nem is használják irodalomra sehol. Én azért nem használom, mert azt a képzetet kelti, mintha az avantgárd és a neoavantgárd úgy viszonyulnának egymáshoz, akár a gótika a neogótikához. Holott ilyesmiről, kimondott hivatkozásról nincsen szó. A beszélgetésünk során már többször szóba került mostoha körülményeknek és a buta és rosszindulatú szöveggyarazóknak sikerült annyira ótvarossá tenni a hazai avantgárd hagyományt, hogy még a kísérletezők is visszariadtak tőle, még ők sem merték felvállalni. Mit volt mit tenni, el kellett felejteni a hazai előzményeket, a honi ősokeket, előlről kellett kezdeni mindent, nyugat-európai meg amerikai minták után kellett nézni. A mai közönségizlés, de még az irodalommal foglalkozók közvéleménye is a nem-mű kategóriájába sorolja az ekkor, tehát közvetlenül a posztmodern próza megjelenése előtt keletkezett ilyen alkotások döntő többségét. A nem-műnek minősülő dolgokkal már van bizonyos tapasztalatom, azt is tudom, hogy mindenekelőtt a nekik megfelelő értelmezési eszközöket és módszereket kell megtalálni. Ezt ajánlanám egyébként minden fiatal kutatónak is, aki most készül szembesülni a történeti avantgárd irodalommal. Az interpretációs stratégiák és eljárások állandóan változnak, állandóan szükség van a szövegek újraolvasására is. Az avantgárd szövegek olvasása, értése, a műelemzési technika állandó fejlesztése és főleg a nemzetközi szakirodalom szoros figyelemmel követése révén előbb-utóbb feltárul valami olyan kérdés, amelyre már érdekes és izgalmas feladat megtalálni a választ.

Ön 1980-ban doktorált, ettől kezdve a bécsi egyetem finnugor intézetében tanít. Közismert kiemelkedő szerepe az intézmény működésének folyamatos szervezésében, fejlesztésében, kapcsolatainak bővítésében. Hogyan értékeli ma az intézet negyedszázados múltját, egykori és mai helyzetét, funkcióját?

Az intézet 1974-es megalapítása politikai tett volt. Neves osztrák filológusok bizonyították ezzel a lépésükkel, hogy újjá akarják építeni a hidegháborúval megszünt tudományos kapcsolatrendszer magyarországi kollégáikkal, a magyar nyelvészet és irodalomtudomány képviselőivel. Ugyanennek a kiterjedt újrakezdési kampánynak volt része az Osztrák-Magyar Irodalomtudományi vagy Történettudományi Vegyesbizottság és még néhány más hasonló grémium is. A hidegháború végével ezek betöltötték feladatukat, egy részük megszűnt, míg mások megszűnni, vagy legalábbis radikálisan átalakulni látszanak. A tanszék, osztrák állami költségvetési tétel lévén, él és virul. Éppen tavaly ősszel költöztünk a Régi Közkórház nagykiterjedésű, szép belső udvarokkal strukturált épületegyütteséből kialakított új egyetemi campusra. Az egyik renovált házban mintegy hétszáz négyzetméter, a legkorszerűbb technikai infrastruktúrával ellátott terület áll a rendelkezésünkre három szinten. Viszont státust nem kapunk, a munkatársi állomány már tíz éve nem gyarapodott egyetlen személlyel sem, míg a hallgatók száma megtízszereződött, jelenleg kétszáz fölött van. Úgy tűnik, hogy az ideális állapotot belátható időn belül nem tudjuk megvalósítani. Ez végeredményben egy három tanszékből álló intézetet jelentene, mindegy hogy milyen néven: a finn nyelvi és irodalmi, a ma-

gyar nyelvi és irodalmi és a finnugor nyelvészeti tanszékek együtteséből állna. Most ez a három tanszék egybe van kutyulva, és vendégtanárok állandó segítségével nélkül rövid időn belül újra ott tartanánk, ahol elkezdtük: a tíz-húsz hallgatóból álló ösztöndíjasokból. A finnek büszkék Bécsre, rendszeren segítenek, a magyar kulturális tárca évek óta egy cserelatori és 2000 ösztöndíj egy vendégtanári állással támogat minket. Tekintettel arra, hogy mi képezzük a magyarszakos tanárokat a burgenlandi magyar vagy magyar osztállyal is rendelkező középiskolák számára, ezt a helyzetet még néhány évig tartani kell. Magyarország úniós csatlakozása után, amikor már a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola végzősei is taníthatnak majd Burgenlandban, el fogjuk veszíteni tanárképzési monopóliumunkat. Hírlik, hogy nemsokára Győrben is létesül egyetem. Nem tudom, hogy a bécsi, pozsonyi és győri magyar tanszékek kooperálnak vagy konkurrálnak-e majd egymással, de ebben a kérdéskörben már az utódom fogja tologatni az aktákat.

Ön az emigráció és a kisebbségi lét alakította identitás kérdéseit igyekezett körüljárni a Magyarok Ausztriában és Nyugat-Németországban (Beszélgetés 26 fiatal értelmiségivel) című, 1984-ben Bécsben kiadott interjúkötetében. Hogyan értékeli ma a hajdani tapasztalatokat, s milyen változásokat lát vagy sejt az emigrációban felnőtt, a kivándorolt és a burgenlandi magyarok körében, nyelvi-kulturális identitásukat tekintve? Mit mondana általában a nyugati magyarság helyzetéről? Személy szerint hogyan érzi magát ma Ausztriában, Bécsben?

Ez a kötet akkoriban aránytalanul heves indulatokat provokált, amire nem voltam felkészülve. Azt hittem, hogy nagyon kevés embert fog érdekelni, és valójában inkább magamnak, magunknak, egykori kasztlisoknak csináltam. Ám Deák Ernőt, a kiadót, csaknem leváltották a Központi Szövetség éléről, engem ismeretlenek feljelentettek az osztrák belügynél, hogy a magyar titkosszolgálat ügynöke vagyok, az újságokban meg olyanokat írtak, hogy átálltam a vörösökhöz, és árulásom jutalmaképp tanszék vár az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Egyrészt a nemzeti érzelmű emigráció teljes kulturális csődjét, gyermekeinek visszafordíthatatlan nyelvvesztését megállapító fejtegetésem okozta a felháborodást, másrészt meg az, hogy ez a könyv éppen a kőszegi német nyelvű gimnázium megnyitásával egy időben jelent meg. Ebben az iskolában nyugati magyarok gyermekei is tanulhattak, és a bentlakással együtt is olcsóbb volt, mint Kastl. Kézenfekvőnek tűnt az elgondolás, hogy aljas bosszúvágyamat kielégítendő, a Népköztársaság megbízásából Magyarországra akarom szípkázni a kaszti középiskolásokat. Ám a kőszegi középiskola létéről én csak a lapokból szereztem tudomást, amikor a könyv már a nyomdában volt. Megírásához azért fogtam hozzá, mert a tanszéken találtam egy nagyon jó riportermagnetofont és vagy húsz tekercs szalagot. Elő sem készültem rendszeren az interjúkra, a kérdőív összeállításához nem kértem szakértők segítségét, hanem fejest ugrottam a munkába. Szörnyű dilettáns könyv kerekedett ki ebből, amire még rátettek egy lapáttal a kiadás során. Sorba látogattam tíz-tizenkét embert, aki nagyjából velem egyidőben a németországi iskolába járt, és egy év-tized távlatából megkérdeztem őket az iskola által közvetített magyarságképről, a magyar kultúrához és Magyarországhoz fűződő viszonyukról. Majd Csoóri Sándor felkérésére megkerestem ún. disszidenseket is, és Deák Ernő felkérésére a burgen-

landi magyarok néhány képviselője is a képbe került. A könyv körüli néhány he-tes hercehurca hatására Borbándi Gyula könyvbemutatóra hívott a müncheni Magyar Intézetbe, és ezzel a tettevel megakasztotta a további hisztériázást.

A két elvállalt feladatot nem sok kedvvel hajtottam végre, engem igazából csak a szórványmagyarok érdekelt. 1980 táján ugyanis már látszott, hogy a nyugati szórványmagyarok rövidesen fel fog szívódni, el fog tűnni. Elsőre az szűrt nekem szemet, hogy a nyugati magyar fórumokon a 80-as évek elején végbement generációs váltás során a negyvenötösöktől és az ötvenhatosoktól nem az ő leszármazottaik, hanem Erdélyből vagy Magyarországról jött fiatal ellenzékiek vették át a stafétabotot. A Nyugaton született vagy kisgyermekként odakerült magyar fiatalok közül csak igen kevesen szólaltak meg nyilvánosan, írásban talán egy-kettő. Akkor értettem meg, hogy a mellét döngető, magyarságát reggeltől-estig fitogtató emigráció nem tanította meg, vagy nem tudta megtanítani a gyerekeit magyarul, mert a gyermekek számára nyilván közömbös vagy ellenszenves volt az a minta, amelyet felkínáltak nekik. A könyv munkálatai, a beszélgetések során derült ki, hogy a két idősebb emigrációs nemzedék valóban irtózatossá mértékű információvesztést szenvedett el. A negyvenötösök és az ötvenhatosok számára az antikommunizmus olyan magától értetődő lételem volt, ami egész gondolkodásvilágukat áthatotta és a maga képére formálta. Ez az antikommunizmus a hatvanas-hetvenes években elutasított velük mindent, ami Magyarországról származott, beleértve a kultúrát is. Nem tudták már, hogy mi az elfogadható, mi a csel, hol verik át őket a komcsik, semmilyen vonatkozásban nem tudtak eligazodni azon, ami Magyarországon történik, a kultúra területén pedig a legkevésbé. Így, biztos ami biztos, elutasítottak mindent. Egy kultúrát nem lehet kicsit szeretni vagy szelektíven szeretni, hanem vagy elfogadja az ember és beereszti magába, vagy nem. Hát ők inkább nem olvastak magyar könyvet, nem hallgattak magyar rádiót — csak nyugatit —, mintsem hogy a *bóhérok és cinkosai*k gondolatait olvassák, hallgassák. A sokszínű, erős és élő magyar kultúra helyett, amelyhez folyamatosan tényleg csak népköztársasági csomagolásban lehetett hozzájutni, összetákolta maguknak valami elképesztően bugyuta, langyos mű-magyar pótszert, amelynek nagyobb része a második világháború előtti magyar tömegkultúra leggiccsesebb, népszínműdominált rétegéből származott. Utolsó költő: Ady. Ez a fajta álommagyarok nem vonzotta a gyerekeket, akik szabadon válogathattak a tömegtájékoztató kulturális kínálatából. Könnyű is volt ekkor Németországban beolvadni, a magyarok percek alatt eltűnhettek, ha akartak. A hatvanas évek elején tömegméretűvé vált a farmer, a kockás ing, az egyenkinézés, mindenki ugyanazt a zenét hallgatta, meg sem kellett szólni, és máris felszívódott az ember. Itt magyar alternatívaként csak a legújabbat, a legvadabbat lehetett volna felajánlani. Én nem féltem volna sem a magyar iskola, sem az emigráció vezetőinek helyében élő magyar kultúrát importálni, mert le lehetett sikálni róla azt, ami Nyugaton visszatetszést keltett. És persze mindenkit arra buzdítottam volna, hogy látogasson minél gyakrabban és minél hosszabb ideig Magyarországra. De az ilyesmi az emigráció túlnyomó többsége számára tabu volt. Ezekben az években, amikor nagyon sok magyar fiatal utasította el érthető módon a nyugati magyar pótkulturális ajánlatot, az igazihhoz egyszerűen nem jutott hozzá. Én 1964 és 1969 között nem mehettem Magyarországra, mivel nem volt

állampolgárságom, tehát akkoriban ezzel az egész kérdéskörrel nem is foglalkoztam. 1969-től kezdve azonban óriási tempóban pótoltam az ötéves kiesést, és lehetőség szerint mindazon hiányokat, amelyekről elmenetelem előtt nem is tudtam. Állandóan Budapesten lógtam, száz helyen töltöttem egy vagy két éjszakát, szerintem nincsen olyan rendőrkapitányság a városban, ahol nem jelentkeztem volna be egyik vagy másik barátom vagy ismerősöm címén. Ez a magatartás az emigránsok számára janicsárság, fraternizálás volt. Nem nagyon érdekelt, ki mit mond: számomra a magyar magaskultúra és az alternatív kultúrák fogyasztási cikkek voltak, senki sem tudott megakadályozni abban, hogy hozzájuk jussak. A létező szocializmust, beleértve a vízumszerzés, bejelentkezés és kijelentkezés bürokratikus folyamatát, valamint a határőrök, vámosok, rendőrök és társaik packázását is, soha semmilyen módon nem kötöttem össze, nem hoztam összefüggésbe a tiszta és örömteli kulturális töltekezéssel. Régi barátaim megmaradtak, hamarosan számos újra tettem szert, és segítségükkel a nyolcvanas évek elején megindítottuk új közlönyünket, a *mi újság?*-ot. Már a hetvenes években szerkesztettünk Velencében és Bécsben egy anarchoid, blódliző lapot, a *Velencei Melencá*. Négy év alatt öt száma jelent meg, minimális példányszámban. A hasonló szellemű *mi újság?* tizenhét év alatt kilenc számig vitte, most nyáron jelenik meg a tizedik, ha igaz. Mindkét lap kizárólag névtelen írásokat közölt és közöl. A tizedik szám címlapján a *mi újság?* kérdésre a következő áttekintés felel: „Özv. Kronekker Lipótné becsukja maga mögött az ajtót, és vattakabátja zsebébe teszi a kulcsot. / Pribisitzné, Ildike kiveszi a cernát a varrógépből. / Fibinyák István (a „sánta Fibinyák”) ny. éjjeliőr leveri a lepedőről a hamut. / Koleszárné felveszi férje, Koleszár Tivadar okl. gépészmérnök („Stüszí bácsi”) feje alatt a párnát. / Dr. Hamarjayné Kövecses Amál dr. beveszi a fikuszt. / Ebinger Lőrinc ny. törzszászlós rutinos mozdulatokkal összehajtogatja levetett alsónadrágját, és elvágólag a többi ruhájára helyezi. / Deróti-Szarka Elemér meghúzza a láncot, de az elszakad. / Lamurecz Aranka kiteszi a macskát. / Özv. Alsóváriné elsimít egy ráncot az asztalterítőn, és kicsivel arrébb helyezi a hamutartót. / Fibinyák Bálint (a „lepcsés Fibinyák”) leteszi a kanalat. / Özv. Árgyelán Józsefné harmadszor is megnézi, hogy elzárta-e a gázt. / Zamelák Elekné Nokkerli Teréz leoldja magáról a kötenyét, és a kredenciókba gyúri. / Dzsuvai Kálmán rokk. nyugd. áruforg. előadó egy gyufaszálért lehajolva rettentő nagyot fingik.” Talán ennél több jó hír tényleg nincs is most a világban. Vagy mégis lenne?

